

ПСИХОЛОГІЯ

УДК 159.922.7+37.015.3

DOI: <https://doi.org/10.17721/2616-7786.2021/7-1/10>

Н. Булатевич, канд. психол. наук, доц.

ORCID ID: 0000-0002-2971-8740

О. Селезньова, студ.

ORCID ID: 0000-0002-4663-4389

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

**ВПЛИВ ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКИХ СТОСУНКІВ
НА ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ШКІЛЬНОЇ ТРИВОЖНОСТІ ПІДЛІТКІВ**

Досліджено шкільну тривожність підлітків залежно від дитячо-батьківських стосунків. Показано, що стосунки з батьками є основною причиною тривожності. За результатами емпіричного дослідження з використанням "Тесту шкільної тривожності" Філіпса та опитувальника Е. Шафера "Підлітки про батьків" виявлено статевої та вікової особливості тривожності. Доведено, що існує зв'язок між батьківським ставленням, зокрема ворожістю батьків, та різними формами прояву шкільної тривожності підлітків.

Ключові слова: батьківське ставлення, дитячо-батьківські стосунки, підлітковий вік, тривожність, статевої особливості, шкільна тривожність.

Постановка проблеми. Підлітковий вік є одним з найбільш напружених етапів онтогенезу, коли особистість за короткий термін проходить у своєму розвитку значний шлях. Підліток унаслідок фізичних, фізіологічних та психічних змін, які з ним відбуваються, схильний до різноманітних емоційних реакцій та станів, які можуть призводити до порушень адаптації. Тривога та тривожність є своєрідною "відповіддю", емоційним відгуком при порушенні психічної адаптації. Згідно з деякими науковими даними, від 10 до 20 % неповнолітніх страждають тривогою та пов'язаними з нею симптомами [1]. Установлено, що тривога негативно впливає на успішність та активність у школі, часто діти та підлітки скаржаться на стан постійної тривоги, який супроводжує їх під час перебування у школі [2; 3]. Багато в чому причини прояву тривожності в підлітків пов'язані зі стосунками в сім'ї [4]. Психологічний мікроклімат родини, особливості комунікації та стосунків, які склалися між підлітками та їхніми батьками, часто є неусвідомлюваними, але значущими умовами формування тривожності в підлітковому віці. Отже, широке коло емоційних та поведінкових труднощів підлітків, які стають наслідками підвищеної тривожності, роль сім'ї в генезисі цих станів та потреба в їх своєчасній профілактиці та корекції зумовлюють актуальність дослідження впливу батьківського ставлення до проявів тривожності підлітків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема тривожності дітей та підлітків доволі часто перебуває в центрі уваги вітчизняних та зарубіжних дослідників і практиків [1; 2; 5–12]. Проте незважаючи на те, що, за деякими підрахунками, кількість публікацій за цією проблематикою збільшується в геометричній прогресії, дослідники вказують на низку питань, які досі є невизначеними, у тому числі це стосується суті тривожності, її причин та форм [2]. Тривожність визначається як переживання емоційного дискомфорту, який пов'язаний з очікуванням неблагополуччя або небезпеки [2; 11], за влучним метафоричним висловом Ф.Перлза, "тривога – це пролам між тепер і тоді" [13, с.145].

У літературі тривожність визначають як стійке особистісне утворення, яке в нормі при незначній вираженості є необхідною умовою пристосування до навколишнього світу [2; 11]. Крім загальної тривожності, розглядають і її так звані парціальні прояви, серед яких дослідники значну увагу приділяють шкільній тривожності [2; 8; 14; 15]. Шкільна тривожність є результатом взаємодії особистості зі шкільною ситуацією, проявляється підвищеним занепокоєнням в ній, очікуванням поганого ставлення до

себе з боку педагогів та однолітків, відчуттям неадекватності, неповноцінності та невпевненістю у правильності своєї поведінки. [14] Ознаки стійкої тривожності можуть демонструвати близько 50 % дітей молодшого шкільного віку [16]. Слід зауважити, що підвищена тривожність значно ускладнює інтелектуальну активність, спричиняє підвищення емоційного напруження. Якщо такий стан зберігається тривалий час, то підвищена тривожність призведе до зниження шкільної успішності та формування в дітей та підлітків низького самооцінювання та невпевненості в собі [17]. Тривожність, у тому числі шкільна, характеризується віковою специфікою, яка проявляється в її змісті, джерелах, формах вияву та компенсації [14]. Для кожного віку існують певні сфери дійсності, які викликають підвищену тривогу у більшості дітей, а стійким особистісним утворенням тривожність стає ближче до підліткового віку, коли починає опосередковуватись Я-концепцією дитини [2; 14].

Серед чинників тривожності підлітків називають особистісні особливості, стать, темперамент, параметри соціального та шкільного середовища, негативний досвід спілкування з педагогами, роль внутрішньособистісного конфлікту, який призводить до незадоволення потреб (у тотожності Я, збереженні власної цінності, стійкому та задовільному ставленню до себе, контролю над собою та оточуючими) [1–3; 14; 18]. У підлітковому віці, на думку деяких дослідників, сам факт статевого дозрівання стає провідним чинником тривожності [3]. Інші вказують на те, що тривожність у підлітковому віці некоректно пояснювати гормональними перебудовами, проте очевидно, що переживання підліткової кризи може обтяжувати кумулятивний ефект раніше пережитих вікових криз, наслідки яких у цей час поглиблюються і справляють вплив на прояв загальної та шкільної тривожності [7]. Крім того, науковці вказують на низку інших феноменів, які властиві підліткам та провокують розвиток тривожності: це підвищений інтерес до своєї зовнішності, незадоволена потреба у спілкуванні з однолітками тощо [3; 7; 11].

Центральною причиною загальної та шкільної тривожності дітей та підлітків визано фактори сімейного виховання [2–5; 6; 11; 17], що конкретизує та поглиблює уявлення про роль дитячо-батьківських стосунків у розвитку дитини загалом та виникненні емоційних труднощів і порушень зокрема [2; 17]. Підвищена тривожність може бути проявом неправильних тактик виховання та порушень дитячо-батьківських стосунків

Слід зазначити, що трансформаційні процеси, які відбувалися в нашій країні впродовж останніх двох-трьох

Таблиця 2

Результати аналізу відмінностей вираженості шкільної тривожності серед підлітків різного віку

Шкали тривожності	12 років n = 8 (середній ранг)	13 років n = 33 (середній ранг)	14 років n = 44 (середній ранг)	15 років n = 24 (середній ранг)	Статистика Краскала – Уоллеса (хі-квадрат)
Загальна тривожність у школі	51,63	43,97	58,59	64,71	6,98
Переживання соціального стресу	50,13	42,67	61,77	61,77	8,34*
Фрустрація потреби в досягненні успіху	65,63	45,98	58,47	57,50	4,37
Страх самовираження	46,56	41,21	61,70	64,48	11,59**
Страх ситуації перевірки знань	53,31	47,58	58,48	59,40	2,94
Страх не відповідати вимогам оточуючих	56,00	41,76	61,26	61,40	9,04**
Фізіологічний опір стресу	48,50	38,32	61,19	68,75	16,97***
Проблеми та страхи у стосунках з учителями	60,50	47,89	55,20	62,56	3,42

* Значущість відмінностей на рівні $p \leq 0,05$. ** Значущість відмінностей на рівні $p \leq 0,01$. *** Значущість відмінностей на рівні $p \leq 0,001$.

Порівняльний аналіз статевих особливостей, результати якого наведено у табл. 3, свідчить про наявність статистично значущих відмінностей між вираженістю окремих форм тривожності серед дівчат та хлопців-підлітків. Для проведення порівняльного аналізу застосовувався критерій Манна-Уїтні, оскільки розподіл даних не відповідає нормальному (критерій Колмогорова-Смирнова).

Зокрема, дівчата порівняно з хлопцями мають значущо вищі рівні вираженості загальної тривожності в школі, страху самовираження, страху в ситуації перевірки знань та нижчий рівень фізіологічного опору стресу. В цілому такі результати корелюють з результатами статевої особливості прояву тривожності серед

підлітків [2]. Можемо припустити, що такі особливості тривожного реагування дівчат пов'язані з їх традиційно більш відповідальним ставленням до навчання, яке й буде індукувати вищий рівень занепокоєння у шкільній ситуації. При цьому заслуговують на увагу виявлені відмінності між дівчатами та хлопцями за параметром фізіологічного опору стресу, що свідчить про знижену здатність дівчат до адаптації та підвищену ймовірність деструктивного реагування на тривожні обставини середовища. Викликає занепокоєння те, що це реакції тілесного рівня, що може призводити до соматизації тривожних переживань у дівчат-підлітків.

Таблиця 3

Результати аналізу відмінностей у вираженості тривожності серед дівчат та хлопців

Шкали тривожності	Хлопці (середній ранг)	Дівчата (середній ранг)	Статистика U Манна-Уїтні	W Вілкоксона
Загальна тривожність в школі	42,07	66,37	819,5	2145,5***
Переживання соціального стресу	52,99	56,77	1376,5	2702,5
Фрустрація потреби в досягненні успіху	59,88	50,71	1230,0	2941,0
Страх самовираження	44,91	63,87	964,5	2290,5***
Страх ситуації перевірки знань	48,50	60,72	1147,5	2473,5*
Страх не відповідати вимогам оточуючих	50,55	58,91	1252,0	2578,0
Фізіологічний опір стресу	38,41	69,59	633,0	1959,0***
Проблеми та страхи у стосунках з учителями	48,89	60,37	1167,5	2493,5

* Значущість відмінностей на рівні $p \leq 0,05$. *** Значущість відмінностей на рівні $p \leq 0,01$.

Подальший кореляційний аналіз дав змогу прослідкувати зв'язки тривожності підлітків з особливостями стосунків з батьками.

Так, вищий рівень позитивного інтересу з боку матерів у цілому по вибірці пов'язаний з нижчим рівнем загальної тривожності в школі ($r = -0,263$, $p \leq 0,01$), менш вираженим переживанням соціального стресу ($r = -0,190$, $p \leq 0,05$), вищим рівнем фізіологічного опору стресу ($r = -0,331$, $p \leq 0,01$), меншою вираженістю переживань проблем та страхів у стосунках з учителями ($r = -0,253$, $p \leq 0,01$). Отримані дані в цілому узгоджуються з окремими згаданими раніше дослідженнями та свідчать про значущу важливість, прийняття та позитивного ставлення матері для формування фонового почуття безпеки й можливості взаємодіяти зі стрес-факторами шкільного середовища. Це визначає та робить очевидними можливі напрями розробки програм профілактики і корекції шкільної тривожності, в якій з необхідністю має бути включена робота з батьками, формування відповідної батьківської позиції.

Установлено, що всередині вибірки дівчат (табл. 4) вищий рівень прояву позитивного інтересу з боку матері пов'язаний з нижчим рівнем прояву загальної тривожності в школі ($r = -0,285$, $p \leq 0,05$), нижчим рівнем страху в ситуації перевірки знань ($r = -0,326$, $p \leq 0,05$) та меншою вираженістю переживань проблем та страхів у стосунках

з учителями ($r = -0,414$, $p \leq 0,01$). Ворожість ($r = -0,309$, $p \leq 0,05$) та директивність ($r = -0,270$, $p \leq 0,05$) з боку матері сприяють меншій вираженості переживання соціального стресу серед дівчат. Всередині вибірки хлопців-підлітків більший вияв автономності з боку матері, яка проявляється у стосунках із сином як надмірний диктат та владність, що пов'язана з вищим рівнем страху самовираження серед хлопців ($r = 0,371$, $p \leq 0,01$), проте з нижчим рівнем вираженості проблем та страхів у стосунків з учителями ($r = -0,281$, $p \leq 0,05$). Крім того, ворожість з боку матері також спричиняє зростання страху самовираження серед хлопців ($r = 0,305$, $p \leq 0,05$), страху не відповідати вимогам оточуючих ($r = 0,323$, $p \leq 0,05$) та зниженням фізіологічного опору стресу ($r = 0,352$, $p \leq 0,05$).

Як бачимо, для дівчат строгість, деяка холодність та дистанціювання від матері в стосунках виступає як своєрідне "щеплення" та сприяє зменшенню соціального стресу як форми шкільної тривожності, тоді як хлопці є більш чутливими до таких проявів матері у стосунках, що відображається у ширшому діапазоні тривожних реакцій.

Щодо стосунків підлітків з батьком, то в цілому по вибірці значущих зв'язків виявлено не було, проте спостерігаються окремі статеві особливості впливу стосунків з батьком на прояв тривожності серед дівчат та хлопців (табл. 5).

Таблиця 4

Зв'язок шкільної тривожності хлопців-підлітків зі стосунками з матір'ю (N = 51)

Шкали тривожності	Позитивний інтерес		Директивність		Ворожість		Автономність		Непоследовність	
	хлопці	дівчата	хлопці	дівчата	хлопці	дівчата	хлопці	дівчата	хлопці	дівчата
Загальна тривожність у школі	,069	-,285*	,011	-,032	,149	-,061	,085	-,086	-,023	,107
Переживання соціального стресу	-,246	-,114	,169	-,270*	-,058	-,309*	-,138	-,151	-,011	-,034
Фрустрація потреби в досягненні успіху	,101	-,249	,104	-,156	,001	-,128	-,218	-,042	-,157	,087
Страх самовираження	,215	-,064	-,003	-,117	,305*	-,214	,371**	-,012	,049	,090
Страх ситуації перевірки знань	,169	-,326*	,120	-,011	,169	,028	,024	-,183	-,024	,074
Страх не відповідати вимогам оточуючих	,051	-,148	,013	-,125	,323*	-,055	-,003	-,192	-,143	,108
Фізіологічний опір стресу	-,040	-,223	-,148	-,037	,352*	-,147	,202	-,002	-,016	-,048
Проблеми та страхи у стосунках з учителями	,057	-,414**	,123	,040	,069	,072	-,281*	-,045	-,089	,062

* $p \leq 0,05$. ** $p \leq 0,01$.

Таблиця 5

Зв'язок шкільної тривожності хлопців-підлітків із стосунками з батьком (N = 51)

Шкали тривожності	Позитивний інтерес		Директивність		Ворожість		Автономність		Непоследовність	
	хлопці	дівчата	хлопці	дівчата	хлопці	дівчата	хлопці	дівчата	хлопці	дівчата
Загальна тривожність у школі	,141	,008	,041	-,049	,017	-,262*	-,021	,029	,089	-,232
Переживання соціального стресу	-,082	,171	,010	,088	,034	-,236	,039	,195	,067	-,034
Фрустрація потреби в досягненні успіху	-,086	,141	-,112	-,033	,190	-,282*	-,058	,140	-,058	-,206
Страх самовираження	-,033	,100	-,181	,009	,028	-,081	,139	,006	-,031	-,252
Страх ситуації перевірки знань	,167	-,034	-,048	,000	-,039	-,322*	,024	,083	-,130	-,115
Страх не відповідати вимогам оточуючих	-,089	,117	,023	-,075	,291*	-,232	-,072	,062	,093	-,256
Фізіологічний опір стресу	,110	,057	,296*	,003	,177	-,116	,134	-,167	,063	-,201
Проблеми та страхи у стосунках з учителями	-,004	-,035	-,074	-,162	-,026	-,321*	,017	,113	-,168	-,205

* $p \leq 0,05$ (двостороння).

Зокрема, усереднені вибірки хлопців-підлітків ворожість з боку батька значущо пов'язана з вищим рівнем вираженості страху не відповідати вимогам оточуючих ($r = 0,291$, $p \leq 0,05$), а низький рівень опору стресу пов'язаний з вищим рівнем прояву директивності з боку батька ($r = 0,296$, $p \leq 0,01$). Значущі зв'язки було виявлено між ворожістю батька у стосунках з дівчатами та нижчим рівнем прояву у них загальної тривожності в школі ($r = -0,262$, $p \leq 0,05$), фрустрації потреби в досягненні успіху ($r = -0,282$, $p \leq 0,05$), нижчим рівнем страху в ситуації перевірки знань ($r = -0,322$, $p \leq 0,05$), меншою вираженістю переживань проблем та страхів у стосунках з учителями ($r = -0,321$, $p \leq 0,05$).

Інакше кажучи, ворожість, вимогливість, емоційна холодність батька відносно дівчат робить їх менш тривожними в перелічених ситуаціях, натомість ворожість матері відносно хлопців, навпаки, може впливати на зростання окремих проявів тривожності. В цілому, як видно з результатів дослідження, ворожість як батька, так і матері значущо пов'язана з проявом різних форм шкільної тривожності, підвищуючи їх вираженість переважно у хлопців.

Висновки. У результаті дослідження впливу дитячо-батьківських стосунків на прояв шкільної тривожності серед підлітків виявлено, що серед проявів тривожності найбільшу вираженість має страх не відповідати вимогам оточуючих. Описано відмінності різних форм шкільної тривожності серед дівчат та хлопців-підлітків. Зокрема, дівчата порівняно з хлопцями мають значущо вищий рівень загальної тривожності в школі, страху самовираження, страху в ситуації перевірки знань та нижчий рівень фізіологічного опору стресу. Показано, що рівень вираженості окремих форм шкільної тривожності значущо зростає серед підлітків 14–15 років.

Праналізовано особливості впливу стосунків з батьками на окремі прояви тривожності серед дівчат та

хлопців. Виявлено, що серед різних вимірів стосунків з батьками хлопці є найбільш чутливими до прояву ворожості з боку матері, яка пов'язана з низкою форм прояву тривожності: страхом самовираження, страхом не відповідати вимогам оточуючих, зниженням фізіологічного опору стресу, в той час як серед дівчат прояв окремих форм тривожності знижується з підвищенням прояву позитивного інтересу з боку матері та ворожості з боку батька. В цілому, як видно з результатів дослідження, різні форми прояву шкільної тривожності пов'язані зі стосунками підлітків з батьками та мають певні статеві особливості.

Перспективи дослідження. Здобуті результати можуть бути основою для подальших досліджень як особистісної, так шкільної тривожності підлітків, пошуку чинників, що опосередковують її прояв, у тому числі залежно від дитячо-батьківських стосунків. Виявлені особливості можуть бути теоретичним та емпіричним підґрунтям для розробки програм профілактики і корекції шкільної тривожності, в тому числі шляхом залучення батьків до участі в таких заходах.

Список використаних джерел

- Малкова Е. Е. Тревожность и развитие личности в норме и при патологии : автореф. дис. на соискание ученой степени д-р психол. наук : спец. 19.00.04 "Медицинская психология" (психологические науки) [Электронный ресурс] / Малкова Елена Васильевна ; Рос. гос. пед. ун-т им. А. И. Герцена. СПб., 2014. – 41 с. – Режим доступа: http://medpsy.ru/climp/2014_1_3/article06.pdf. (дата обращения: 23.05.2021)
- Прихожан А. М. Психология тревожности : дошкольный и школьный возраст / А. М. Прихожан. – СПб : Питер, 2009. – 192 с.: ил. – (Серия "Детскому психологу").
- Волков Г. И. Особенности тревожности и ее коррекция у младших подростков - учащихся сельских школ : автореф. дис. на соиск ученой степени канд. психол. наук : спец. 19.00.13 "Психология развития, акмеология" [Электронный ресурс] / Волков Геннадий Иванович ; Казан. гос. ун-т. – Казань, 2003. – 22 с. – Режим доступа: <https://core.ac.uk/download/pdf/197380346.pdf> (дата обращения 23.05.2021)
- Кузнецова Д. А. Влияние стиля детско-родительских отношений на школьную тревожность подростков [Электронный ресурс] / Д. А. Кузнецова //

Молодой учёный. – 2018. – № 23 (209). – С.391–393. – Режим доступа: <https://moluch.ru/archive/209/51133/> (дата обращения: 24.05.2021)

5. Захаров А. И. Неврозы у детей и подростков: анамнез, этиология и патогенез: монография / А. И. Захаров. – Л.: Медицина, 1988. – 248 с.

6. Криворучко Н. В. Батьківське ставлення як чинник шкільної тривожності підлітків / Н. В. Криворучко // Наукова дискусія: питання педагогіки та психології: матеріали міжнародно-наук.-практ. конф. (Київ, 30 листоп. – 1 груд. 2018 р.). – К.: ГО "Київ.наук.організація педагогіки та психології", 2018. – Ч. 2. – С.62–63.

7. Цзинь У. Порівняльний аналіз особливостей переживання страху в підлітків із повних та неповних сімей / У Цзинь // Наука і освіта. – 2015. – № 1. – С. 164–169.

8. Dolgoplova E. V. Influence of mother-sons styles of relationships on the formation of social anxiety in adolescent boys / E. V. Dolgoplova, N. N. Tereshchenko // Вісник Харків. нац. ун-ту ім. В.Н.Каразіна. – 2015. – № 1150. – Вип.57. – С.57–59. – (Серія "Психологія").

9. Rózańska-Kowal J. Motivation for learning and school anxiety among adolescents / Joanna Rózańska-Kowal // The New Educational Review. – 2007. – № 1. – S. 159–175.

10. Дударчук Т. Психологічні особливості шкільної тривожності підлітків [Електронний ресурс] / Т. Дударчук, А. Кульчицька // Особистість і суспільство: методологія та практика сучасної психології: матеріали VI Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (13 трав. 2019 р.) / за заг. ред. Я. О. Гошовського, О. В. Лазорко, А. В. Кульчицької, Т. В. Федотової. – Луцьк: ПП Іванюк В. П., 2019. – С. 132–135. – Режим доступу: <http://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/15982> (дата звернення: 18.06.2021)

11. Грек О. М. Арт-терапія як засіб роботи з тривожними підлітками з неповних сімей в умовах рекреації [Електронний ресурс] / О. М. Грек // Інноваційні арт-терапевтичні технології: матеріали I Всеукр. наук. інтернет-конф. – Переяслав-Хмельницький, 2019. – С. 32–35. – Режим доступу: <http://dspace.pdpu.edu.ua/jspui/handle/123456789/4806> (дата звернення: 18.06.2021)

12. Шатковська О. І. Особливості шкільної тривожності в підлітковому віці як соціально-педагогічна проблема / О. І. Шатковська, Ю. В. Кушнір // Молодий вчений. – 2017. – № 11. – С. 835–838.

13. Перлз Ф. С. Гештальт-терапія дословно [Електронний ресурс] / Фриц Перлз // Московський психотерапевт. журн. – 1994. – Т.3. – № 3. – С.143–164. – Режим доступу: https://psyjournals.ru/files/25685/mpj_1994_n3_Perls.pdf (дата звернення: 20.06.2021).

14. Микляева А. В. Шкільна тривожність: діагностика, профілактика, корекція / А. В. Микляева, П. В. Румянцева. – СПб.: Речь, 2004. – 248 с, ил.

15. Гаранина Ж. Г. Психологические особенности школьной тревожности подростков [Электронный ресурс] / Ж. Г. Гаранина, Н. С. Русаякина // Огарёв-Online. – 2020. – № 11 (148). – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/psihologicheskie-osobennosti-shkolnoy-trevozhnosti-podrostkov> (дата обращения: 20.06.2021).

16. Прихожан А. М. Тревожность у детей и подростков: психологическая природа и динамика [Электронный ресурс] / А. М. Прихожан. – М.: Моск. психол.-соц. ин-т, Воронеж: Изд-во НПО "МОДЭК", 2000. – 304 с. (Серия "Б-ка педагога-практика"). – Режим доступа: <http://psychlib.ru/mgppu/pri/PRI-001-HTML#p1>. (дата обращения 15.06.2021)

17. Возрастно-психологический подход в консультировании детей и подростков: учеб. пособие [для студ. высш. учеб. заведений] / [Г. В. Бурменская, Е. И. Захарова, О. А. Карабанова и др. – Изд. 2-е, расшир. – М.: Моск. психол.-соц. ин-т, 2007. – 480 с.

18. Особенности проявления тревожности у подростков 13–14 лет [Электронный ресурс] / Т. М. Параничева, Л. В. Макарова, Е. В. Тюрина и др. // Новые исследования. – 2018. – № 2 (55). – С. 88–101. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-proyavleniya-trevozhnosti-u-podrostkov-13-14-let> (дата обращения: 20.06.2021).

References

1. Malkova E. E. (2014) Trevozhnost' i razvitiye lichnosti v norme i pri patologii: avtoref. dis. na soisk. nauchn. stepeni dokt. psih. nauk: spec. 19.00.04 "Medicinskaja psihologija" (psihologicheskie nauki) [Elektronnij resurs] / Malkova Elena Vasil'evna; Rossijskij gos. ped. un-t im. A. I. Gercena. – SPb., 2014. – 41 s. – Rezhym dostupa: http://medpsy.ru/climp/2014_1_3/article06.pdf (data obrashhenija: 23.05.2021)

2. Prihozhan A. M. Psihologija trevozhnosti: doskol'nyj i shkol'nyj vozrast / A. M. Prihozhan. – Sankt-Peterburg: Piter, 2009. – 192 s.: il. – (Serija "Detskomo psihologu").

3. Volkov G. I. Osobennosti trevozhnosti i ee korekcija u mladshih podrostkov – uchashhihsja sel'skih shkol: avtoref. dis. na soisk. nauchn. stepeni kand. psih. nauk: spec. 19.00.13 "Psihologija razvitiija, akmeologija" [Elektronnij resurs] / Volkov Gennadij Ivanovich; Kazanskiy gos. un-t. – Kazan', 2003. – 22 s. – Rezhym dostupa: <https://core.ac.uk/download/pdf/197380346.pdf> (data obrashhenija: 23.05.2021)

4. Kuznecova D. A. Vlijanie stija detsko-roditel'skih otnoshenij na shkol'nuju trevozhnost' podrostkov [Elektronnij resurs]. / D. A. Kuznecova // Molodoj uchjonyj. – 2018. – #23(209). – S.391–393. – Rezhym dostupa: <https://moluch.ru/archive/209/51133/> (data obrashhenija: 24.05.2021)

5. Zaharov A. I. Nevrozy u detej i podrostkov: anamnez, jetiologija i patogenez: monografija / A. I. Zaharov. – L.: Medicina, 1988. – 248 s.

6. Krivoruchko N. V. Bat'kivs'ke stavlennja jak chinnik shkil'noi trivozhnosti pidlitkiv / N. V. Krivoruchko // Naukova diskusija: pitannja pedagogiki ta psihologii: Materiali mizhnarodnoji naukovopraktichnoi konferencii (Kiiv, Ukraina, 30 listop.– 1 grudnja 2018 r.). – K.: GO "Kiiv. Nauk. organizacija pedagogiki ta psihologii", 2018. – Ch. 2. – S.62–63.

7. Czin' U. Porivnjal'nij analiz osoblivostej perezhivannja strahu v pidlitkiv iz povnih ta nepovnih simej / U Czin' // Nauka i osvita. – 2015. – #1. – S. 164–169.

8. Dolgoplova E. V. Influence of mother-sons styles of relationships on the formation of social anxiety in adolescent boys / E. V. Dolgoplova, N. N. Tereshchenko // Visnik Harkivs'kogo nacional'noho universitetu imeni V.N. Karazina. – 2015. – #1150. – Vip.57. – S.57–59. – (Serija "Psihologija").

9. Rózańska-Kowal J. (2007). Motivation for learning and school anxiety among adolescents / Joanna Rózańska-Kowal // The New Educational Review. – 2007. – #. 1. – S. 159–175.

10. Dudarchuk T. Psihologichni osoblivosti shkil'noi trivozhnosti pidlitkiv [Elektronnij resurs] / T. Dudarchuk, A. Kul'chic'ka // Osobistist' i suspil'stvo: metodologija ta praktika suchasnoi psihologii: materialy VI Mizhnar. nauk.-prakt. internet-konf. (13 trav. 2019 r.) / za zag. red. Ja. O. Goshov's'kogo, O. V. Lazorko, A. V. Kul'chic'koj, T. V. Fedotovoj. – P, 2019. – S. 132–135. – Rezhym dostupu: <http://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/15982> (data zvernennja: 18.06.2021)

11. Грек О. М. Арт-терапія як засіб роботи з тривожними підлітками з неповних сімей в умовах рекреації [Електронний ресурс] / О. М. Грек // Інноваційні арт-терапевтичні технології: матеріали I Всеукр. наук. інтернет-конф. – Переяслав-Хмельницький, 2019. – С.32–35. – Режим доступу: <http://dspace.pdpu.edu.ua/jspui/handle/123456789/4806> (дата звернення: 18.06.2021)

12. Shatkov's'ka O. I. Osoblivosti shkil'noi trivozhnosti v pidlitkovomu vici jak social'no-pedagogichna problema / O. I. Shatkov's'ka, Ju. V. Kushnir // Molodij vchenij. – 2017. – #. 11. – S. 835–838.

13. Perlz F. S. Geshalt't-terapija doslovno [Elektronnij resurs] / Fric Perlz // Moskovskij psihoterapevicheskij zhurnal. – 1994. – T.3. – # 3. S.143–164 – Rezhym dostupa: https://psyjournals.ru/files/25685/mpj_1994_n3_Perls.pdf (data obrashhenija: 20.06.2021).

14. Mikljaeva A. V., Rumjanceva P. V. Shkol'naja trevozhnost': diagnostika, profilaktika, korekcija / A. V. Mikljaeva, P. V. Rumjanceva. – SPb.: Rech', 2004. – 248 s.

15. Garaniina Zh. G. Psihologicheskie osobennosti shkol'noj trevozhnosti podrostkov [Elektronnij resurs] / Zh. G. Garaniina, N. S. Rusajkina // Ogarjov-Online. – 2020. – #11 (148). – Rezhym dostupa: <https://cyberleninka.ru/article/n/psihologicheskie-osobennosti-shkolnoy-trevozhnosti-podrostkov> (data obrashhenija: 20.06.2021).

16. Prihozhan A. M. Trevozhnost' u detej i podrostkov: psihologicheskaja priroda i dinamika [Elektronnij resurs] / A. M. Prihozhan. – M.: Mosk. psihologo-social'nyj in-t, Voronezh: Izdatel'stvo NPO "MODJek" 2000. – 304 s. (Serija "B-ka pedagoga-praktika"). – Rezhym dostupa: <http://psychlib.ru/mgppu/pri/PRI-001-HTML#p1>. (data obrashhenija: 15.06.2021).

17. Vozrastno-psihologicheskij podhod v konsultirovanii detej i podrostkov: ucheb. posobie [dlja stud. vyssh. ucheb. zavedenij] / [G. V. Burmenskaja, E. I. Zaharova, O. A. Karabanova, N. N. Lebedeva, A. G. Liders.]. – Izd. 2-e, rasshirennoe. – M.: Mosk. Psihol.-soc. in-t, 2007. – 480 s.

18. Paraničeva T. M. Osobennosti proyavlenija trevozhnosti u podrostkov 13-14 let [Elektronnij resurs] / T. M. Paraničeva, L. V. Makarova, E. V. Tjurina, G. N. Luk'janec, G. N. Lezzhova, K. V. Orlov // Novye issledovanija. – 2018. – #2 (55). – S. 88–101. – Rezhym dostupa: <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-proyavleniya-trevozhnosti-u-podrostkov-13-14-let> (data obrashhenija: 20.06.2021).

Надійшла до редколегії 25.06.21

Рецензовано 07.07.21

N. Bulatevych, PhD (Psychology), Associate Prof.

ORCID ID: 0000-0002-2971-8740;

O. Seleznova, Student

ORCID ID: 0000-0002-4663-4389

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE INFLUENCE OF CHILD-PARENT RELATIONS ON THE PECULIARITIES OF ADOLESCENTS' SCHOOL ANXIETY

The aim of the article was to study the manifestation of school anxiety in adolescents, depending on the characteristics of the child-parent relationship. Theoretical aspects of school anxiety in adolescence are analyzed, its factors and consequences are outlined. It is shown that the central cause of various forms of anxiety in children and adolescents are the peculiarities of the child-parent relationship.

The empirical part of the study involved 109 adolescents aged 12 to 15 years (51 boys and 58 girls). Phillips' "School Anxiety Test" and E. Schaefer's questionnaire ADOR - "Teenagers about Parents" adapted by L. Wasserman, I. Gorkova and E. Romitsyna were used. Descriptive statistics, Kolmogorov-Smirnov criterion, correlation analysis, comparative analysis using Mann-Whitney and Kruskal-Wallis test were used for data processing.

The results of the empirical study demonstrate the gender and age peculiarities of anxiety in adolescence. It was found that among the manifestations of anxiety the greatest severity is the fear of not meeting the requirements of others. Differences between different forms of school anxiety among adolescent girls and boys are described. In particular, girls have significantly higher levels of general anxiety at school, fear of self-expression, fear in the test situation and lower levels of physiological resistance to stress than boys. It is shown that the level of severity of certain forms of school anxiety increases significantly among adolescents aged 14-15 years.

It has been shown that there is a link between different forms of school anxiety and parental attitudes towards adolescents. Among the various dimensions of parenting, boys are most sensitive to hostility on the part of the mother, which is associated with a number of forms of anxiety: fear of self-expression, fear of not meeting the demands of others, reduced physiological stress resistance. While among girls, the manifestation of certain forms of anxiety decreases with increasing manifestation of positive interest from the mother and hostility from the father.

Keywords: child-parent relationship, adolescence, parental attitude, anxiety, gender peculiarities, school anxiety.

Н. Булатевич, канд. психол. наук, доц.

ORCID ID: 0000-0002-2971-8740

А. Селезнева, студ.

ORCID ID: 0000-0002-4663-4389

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ВЛИЯНИЕ ДЕТСКО-РОДИТЕЛЬСКИХ ОТНОШЕНИЙ НА ОСОБЕННОСТИ ПРОЯВЛЕНИЯ ШКОЛЬНОЙ ТРЕВОЖНОСТИ ПОДРОСТКОВ

Исследована школьная тревожность подростков в зависимости от детско-родительских отношений. Показано, что отношения с родителями являются основной причиной тревожности. По результатам эмпирического исследования с использованием "Теста школьной тревожности" Филлипса и опросника Е.Шафера "Подростки о родителях" выявлены половые и возрастные особенности тревожности. Доказано, что существует связь между родительским отношением, в частности враждебностью родителей, и различными формами проявления школьной тревожности подростков.

Ключевые слова: родительское отношение, детско-родительские отношения, подростковый возраст, тревожность, половые особенности, школьная тревожность.